

PEDAGOGICKÁ PSYCHOLOGIE

Sociální prostředí školní třídy a školy

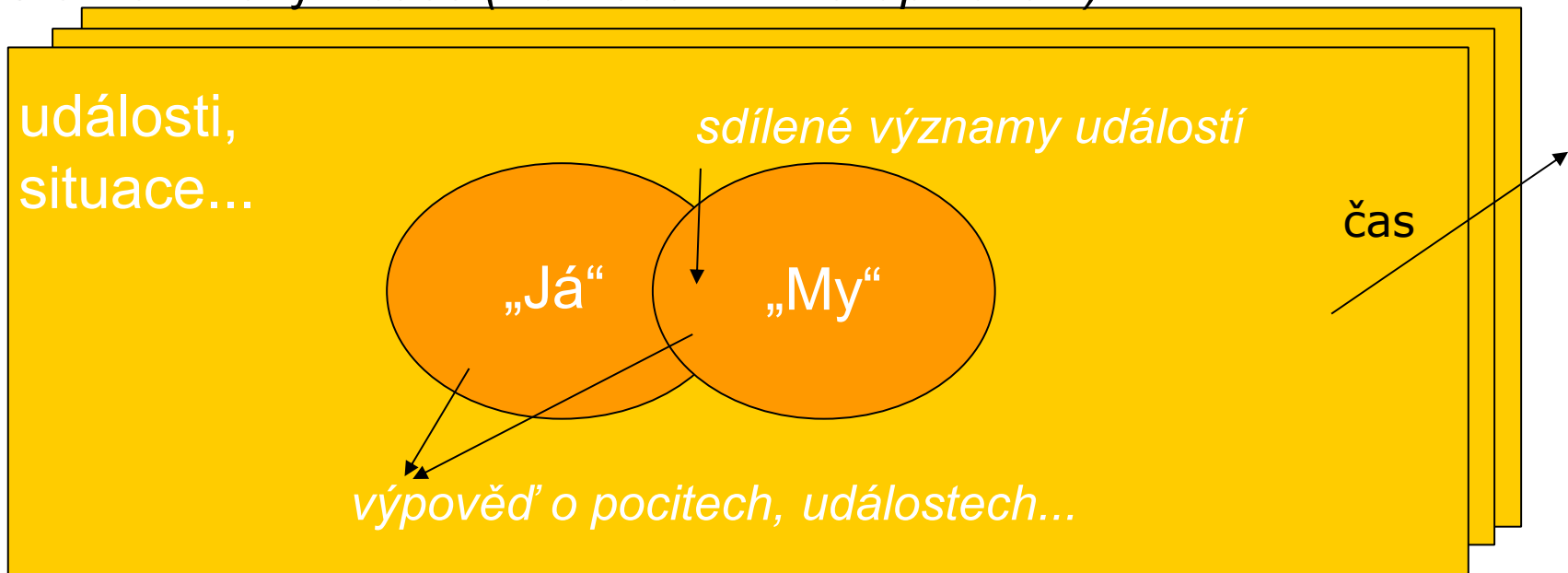
Myšlenkový experiment

- **Představte si restauraci**, do které obvykle chodíte
- Co se o ní vůbec **dá říct**?
- Co se vám v ní **líbí a nelíbí**?
- Co z toho je **pro vás osobně důležité**?
- Co z toho je – **podle vás – důležité pro ostatní**, kteří tam chodí s vámi?

- Pořád je to ta stejná a pro vás osobně příjemná restaurace?

Jak to tedy je?

- Konkrétní člověk v sociálním prostředí
 - ▣ (*mikro – mezo – makro*)
- Jeho vnímání tohoto prostředí
 - ▣ (*Lewin, Bronfenbrenner atd.*)
- Jeho interpretace a komunikace sociální reality (...)
 - ▣ (*Moscovici atd.*)
- Otázka změny v čase (*individuálním i skupinovém*)

„Hra“ na školu podle specifických pravidel

- Tradice, zkušenost aj.

Proč se zajímat o sociální prostředí?

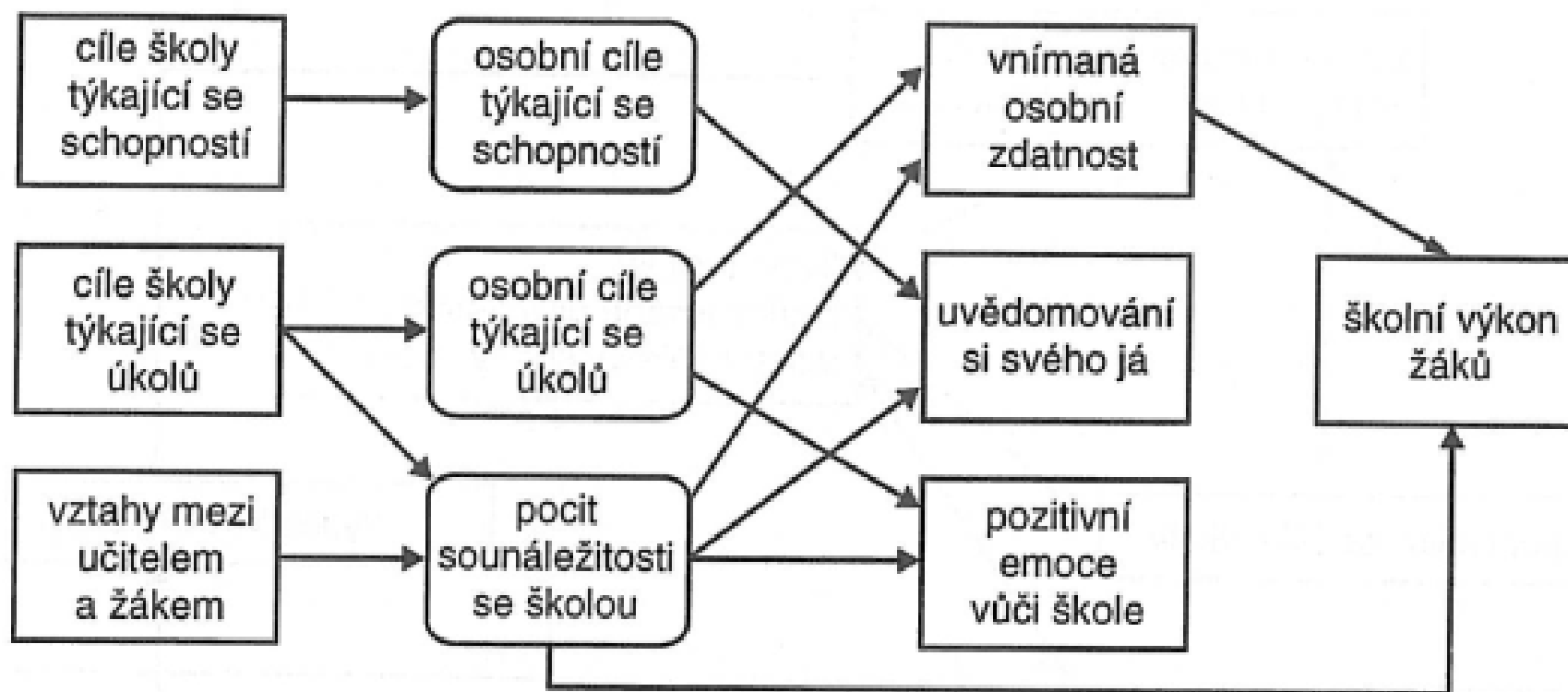
- **škola jako prostředí (mj.)**
 - vývojově psychologický pohled
 - sociální učení
 - (...)
- **prožívání tohoto prostředí žákem (mj.)**
 - vliv na výkon
 - vliv na další vzdělávací dráhu
 - (...)

Sociální klima v souvislostech

- Historicky je dáváno souvislosti mj. s:
 - efektivitou a kvalitou výuky,
 - školní úspěšností žáků,
 - akademickými aspiracemi žáků,
 - problémovým chováním...

Klima školy v souvislostech

Obr. 20.2 Model klimatu školy (Roesler et al., 1996, s. 416)

Důsledky

- Rozdíly mezi přístupy mohou být zdůvodněním
 - PISA, TIMMS a PIRLS

Důležité upozornění – vztah mezi klimatem školní třídy a klimatem školy

- (nejen) z historických důvodů se liší organizace výuky ve střední Evropě a v anglosaských zemích
 - ▣ U nás – žáci se většinou účastní výuky v jedné skupině (školní třída); diferenciací podle výkonu probíhá uvnitř třídy a třída je proto velmi důležitým faktorem ovlivňujícím vnímání vzdělávací reality žáky i vnímání žáků učiteli (kontext třídy)
 - ▣ V USA jsou žáci děleni do výuky podle výsledků (kurzy pro začátečníky a pokročilé) a mají větší možnost volby kurzů; kontext školy jako celku je pak mnohem důležitější (i jako label)

Klima školy vs. kultura školy

□ Klima školy

- Tradiční, vychází z kvantitativních postupů a metod
- Zaměřuje se na hodnocení prvků prostředí a interakcí, která jsou agregována do ukazatelů
- **„Výzkum klimatu školy je prostě levobočkem výzkumu klimatu organizace a výzkumu efektivity vzdělávání.“** (Andersonová, 1982: 368).
 - škola jako součást vzdělávacího systému je především formální organizací;
 - vnímání ředitele a jeho stylu vedení jako jedné klíčových proměnných sociálního klimatu;
 - akcent na výkon žáka či studenta, či výkon žáka a jeho ovlivnění efektivitou učitelovy práce
 - pozitivní klima školy bylo nakonec potvrzeno jako jedna z charakteristik „efektivních škol“

□ Kultura školy

- **Odlišná výzkumná tradice (kvalitativní přístup)**
- etnografický přístup, idiografický přístup
- např. Pražská skupina školní etnografie
 - http://userweb.pedf.cuni.cz/~www_kpsp/etnografie/frame.htm

(Sociální) klima školy, školní třídy

- **Sociální klima** –metafora, která se pokouší postihnout individuálně-emotivní i sociální rozměr institucionálního vzdělávání (kurikulum i skryté kurikulum)
- Poprvé použito J. Withallem (1949) ve studii *The development of a technique for the measurement of social-emotional climate in clasroom (Journal of Experimental Education, 17, s. 347-361)*
 - *Proč nejsou srovnatelné třídy stejně školsky úspěšné?*
 - *Dívčí SŠ, New York*
- Velký nástup v 60. a 70. letech; zájem trvá do současnosti; složka evaluace i autoevaluace školy (srv. sondy OECD)

Co tedy je klima školy / třídy?

- ▣ **Názory a hodnocení aktérů edukace na podmínky, průběh i výsledky**
 - **Tedy česky – co si lidé myslí a jak se cítí v naší škole a výuce v ní**
 - Charakteristika kvalitní výuky i nutná podmínka pro ni
 - Něco, co si obvykle (tj. do výskytu obtíží) neuvědomujeme
 - Obvykle ani není explicitním tématem hovoru („A co škola, dobrý?“)
 - Dobrým krokem pro začátek i pro pokračování je – začít se o škole bavit – a pak v tom i pokračovat
 - (Auto)evaluační nástroje pak mohou **a) napomoci se začátkem diskusí na téma naše škola** (tj. související s klimatem)
 - Následně **b) pomoci ověřit, zda pocity, názory a domněnky**, které se v debatě vyskytly **jsou většinově vnímány jako problém** (ev. jako přednost)

- Možné dva základní přístupy (řešení „na klíč“ vs. vlastní aktivita školy):
 1. **Máme hotový dotazník a neváháme ho použít**
 - Potřebujeme „něco udělat s klimatem školy“
 - Typická charakteristika komerčních řešení
 - *Někdo mimo školu je expertem na naši školu a ví, co je pro ni nejlepší*
 - *Čím častější použití jednotného dotazníku i systému vyhodnocení, tím nižší náklady*
 - Dostáváme odpověď i na otázky které nás nezajímají, nebo nejsou z hlediska aktuální situace školy podstatné
 2. **Postupně rozvíjíme uvažování a debatu o prostředí naší školy**
 - Iniciujeme debatu o prostředí školy
 - Definujeme účastníky, čas i místo pro takovou debatu
 - Snažíme se identifikovat potencionálně problematické či rizikové oblasti, nebo naopak oblasti příkladné
 - Nepotřebujeme vyřešit vše naráz (tj. vykázat aktivitu), máme zájem o kvalitní a platné výsledky

- Základní společný problém:
 - **Jak vymezit případná témata pro (širší) průzkum ve škole?**

Klima školy v praxi i teorii

- Výzkumné nástroje
 - ▣ diplomové práce, disertace, mezinárodní srovnání (*PISA atd.*)
 - ▣ kvalitativní i kvantitativní přístupy
 - (*dotazníky, rozhovory, focus groups*)
 - ▣ vycházející z různých paradigmat
 - klima školy, kultura školy
 - ▣ věcně ad hoc adaptace zahraničních metod či jejich deriváty
 - často problém s uchopením specifického kontextu české školy
 - ▣ relativně často i metody vlastní konstrukce s problematickými vlastnostmi (validita, reliabilita)
- Komerční nástroje
 - ▣ Mapa školy – SCIO, Kalibro... (*též s kořeny v zahraničních nástrojích*)
- Odborně nepřijatelné aktivity s diskutabilním teoretickým pozadím
 - ▣ Barvy školy – DAP - <http://www.upacr.cz/index.php?lng=cs>
- Lidová tvořivost – postupy vyvinuté školami

Různé účely zjišťování klimatu školy

V praxi bohužel často zaměňovány

Explorace

- Výzkum
 - Vychází z výzkumné otázky (širší zaměření)
 - Nástroje zohledňují i metodologické aspekty šetření
 - Nižší znalost kontextu školy
 - Případná náročnost na administraci a vyhodnocení není problém
 - Snaha o postihnutí všech potenciálně významných aspektů života školy
 - Snaha o univerzální dotazníkové řešení
 - Širší baterie položek (otázek)
 - Náročnější pro respondenty (méně konkrétních položek)

Evaluace a autoevaluace

- Praxe
 - Vychází z konkrétních potřeb
 - Menší znalost metodologie (často nápodoba vzorů)
 - Velká znalost kontextu školy
 - Požadavek na jednoduchost administrace i vyhodnocení
 - Snaha o postihnutí konkrétních aspektů života školy
 - Různé účely použití – např.
 - Screening
 - Řešení konkrétních

O školním prostředí víme spoustu věcí i „bez dotazníků“

- ▣ Vlastní pocit
- ▣ Informace od učitelů
- ▣ Informace o žácích a od žáků
- ▣ Informace od rodičů, absolventů... *(neformální)*

- ▣ Hospitace a praxe studentů
- ▣ Noví zaměstnanci... *(nezaujaté oči vidí přesněji, netrpí „provozní slepotou“)*

- ▣ Hodnocení ČŠI
- ▣ Srovnávací výkonové testy
... *(pohled „zvenku“ aneb Jak se nám to stalo?)*

Terminologické otázky

experti užívají při popisu a rozboru sociálně-psychologických jevů ve škole různé termíny:

- **prostředí, klima, atmosféra, charakter, étos** (*celé školy, učitelského sboru, jedné třídy, výuky v dané třídě, komunikace v dané třídě*).
- připojují i různé přívlastky (*edukační, učební, výukový, sociální, psychosociální, sociálně-psychologický, sociálně-emocionální atd.*)
- v literatuře dnes existují v dané oblasti desítky termínů (více než 60)

Vývoj do současnosti

- rozlišuje sociálně-psychologické jevy ve škole podle rozsahu, **měnlivosti**, **délky trvání**, **obecnosti**. (Mareš, Lašek, 1990/91, Mareš, Křivohlavý, 1995):
- **prostředí** je nejobecnější termín, *netýká se jenom aspektů sociálně-psychologických.*
- termín **atmosféra** má poměrně úzký rozsah. *Vyjadřuje proměnlivost a krátké trvání.*
- Termín **sociální klima** označuje jevy dlouhodobé. *Jsou typické pro danou třídu a daného učitele (školu, zaměstnance, žáky) po několik měsíců či let.*

Klima školy - vymezení

- Původně chápáno jako srozumitelná **charakteristika konkrétního prostředí školy a charakteristika určité osobitosti konkrétního prostředí školy**.
 - Podobně jako meteorologie vnímá klima jako zprůměrované výsledky měření atmosférických podmínek v dané lokalitě, tak klima školy mělo představovat „zprůměrované“ hodnocení školního prostředí jednotlivci (srv. Dellar, 1999 nebo Mareš, 2005, s. 61).
- Současné přístupy - **klima školy jako relativně stálé postupy vnímání, prožívání, hodnocení a reagování všech osob, které se účastní dění v konkrétní škole, na interakce a děje, které se ve škole odehrávají** (srv. např. Freiberg, 1999, Čáp, Mareš, 2001, s. 581 ad.).
- Klima je **subjektivně zbarvená metafora**, která se pokouší **postihnout individuální prožitek i sociální zkušenost s konkrétní školou**. Určitým problémem při dotazování je právě míra subjektivity v hodnocení prvků klimatu školy. Autoři mluví o sdílených percepcích, jiní zdůrazňují subjektivitu názorů (např. Mareš, 2005), další zase emocionální náboj (např. Ježek 2003) ve vztahu k různým vlastnostem školního (sociálního) prostředí.
- **Důležitou charakteristikou klimatu je tedy jeho dualita**. Jednak v sobě obsahuje prvky individuálního vnímání a hodnocení, zároveň ale předpokládá jejich sdílení a komunikaci o nich s dalšími lidmi ve škole. Ježek (2003, s. 25) upozorňuje na nutnost hledání takových témat ve vztahu ke školnímu prostředí, která budou z pohledu dotazovaných natolik významná, že lze předpokládat jejich sdílení lidmi ve škole.

Teoretické otázky

- Klima ve třídě nelze pochopit izolovaně od environmentálních, sociálně-psychologických, sociologických a kulturních souvislostí.
- Příklady různých taxonomií, které se snažily uspořádat do určitých hierarchických souvislostí:

Pr. 1 - Rozlišuje čtyři hierarchické úrovně

dle Tagiuri (1968) a Anderson (1982)

1. ekologie

- charakteristika budovy, v níž se výuka odehrává

2. prostředí (milieu)

- charakteristiky učitelů (délka praxe, platové zařazení, ap.)
- žáků (věk, pohlaví, sociální status, ap.)

3. sociální systém (skupinové charakteristiky)

- vztahy mezi klíčovými účastníky
- sociální komunikace
- podíl na rozhodování
- příležitost k účasti na sociálním dění ve skupině

4. kultura

- hodnoty a hodnotové systémy, jež účastníci považují za významné
- učitelova zaangažovanost na rozvoji žáků
- důraz na kooperaci
- důraz na činnosti související se školou
- očekávání účastníků
- jasnost a konzistentnost cílů

Př. 2 – Sedm úrovní dle Knowles (1985)

1. podmínky klimatu

a) fyzikální prostředí

- *architektonické koncipování učebny a způsob jejího vybavení*

b) psychologické prostředí

- *vzájemné respektování účastníků*
- *spolupráce účastníků*
- *možnost vzájemného spolehnutí*
- *vzájemná podpora, pomoc*
- *otevřenost a autentičnost jednání*
- *potěšení a radost ze společenství*
- *humánnost, lidskost v jednání*

2. zaangažovanost žáků na společné tvorbě plánů

3. zaangažování žáků na diagnostice vlastních potřeb

4. zaangažování žáků na definování cílů učení

5. zaangažování žáků na návrhu postupů při učení

6. pomoc žákům uskutečňovat navržený postup učení

7. zaangažovanost žáků na hodnocení průběhu a výsledků vlastního učení

Teoretické úrovně uvazování o klimatu – *Proč mě vlastně*

zajímá?

- Celkem nejméně pět teoretických úrovní – možných perspektiv reflexe klimatu:
 - ▣ První je **úroveň ekologická** a lidé jsou v ní přítomni spíše zprostředkovaně (*prostředí školní budovy, učebny, laboratoře, studovny atd., tedy prostor, v nichž žáci a učitelé žijí část svého života, vyučují a učí se*).
 - ▣ Druhá je **úroveň jedinců** (*jednotlivých učitelů, jednotlivých žáků atp.*).
 - ▣ Třetí je **úroveň malých sociálních skupin** (*školní třídy ap.*).
 - ▣ Čtvrtá je **úroveň větších sociálních skupin** (*klima školy*).
 - ▣ Pátá je **úroveň velkých sociálních skupin**, např. úroveň školství dané země, zvláštností její kultury.

Sociální klima

- Klima školní třídy
 - ▣ Konkrétnější (i z pohledu dotazovaných), v praxi častěji používané, řada metod...
- Klima školy
 - ▣ Obecnější, nutnost reflexe ze strany aktérů, v současnosti spíše výzkumně, i když je prodávána celá řada „jakometod“
 - ▣ S dr. Ježkem se domníváme, že lepší než „jednorázové šetření“ je přístup blížící se „action research“ – průběžné sledování dílčích jevů, jejich cílené ovlivnění a přenesení zájmu na další „problémovou“ oblast
 - ▣ Koncept školy jako učící se organizace (Senge; Krus, Louis a Bryk)
 - ▣ ...

Typologie přístupů ke klimatu

- podle stupně školy
- podle typu školy
- podle koncepce výuky
- podle zvláštností žáků
- podle zvláštností učitelů
- podle zvláštností vyučovacích předmětů
- podle zvláštností prostředí, v němž se výuka odehrává
- podle zvláštností komunikace, která zprostředkovává sociální kontakt

Současné přístupy ke zkoumání klimatu třídy (1. část)

- **Sociometrický přístup.** Objektem studia je školní třída jako sociální skupina, nikoli učitel.
- **Organizačně-sociologický přístup.** Objektem studia je školní třída jako organizační jednotka a učitel jako řídicí pracovník.
- **Interakční přístup.** Objektem studia je školní třída a učitel. Zajímáme se o interakce mezi učitelem a žáky v průběhu vyučovací hodiny.
- **Pedagogicko-psychologický přístup.** Objektem studia je školní třída a učitel. Zajímá nás spolupráce ve třídě, kooperativní učení v malých skupinách.

Současné přístupy ke zkoumání klimatu třídy (2. část)

- **Školně-etnografický přístup.** Objektem studia je školní třída, učitelé a celý přirozený život školy.
- **Vývojově psychologický přístup.** Objektem studia je žák jako osobnost a školní třída jako sociální prostředí, v němž se má osobnost rozvíjet.
- **Sociálně-psychologický a environmentalistický přístup.** Objektem studia je školní třída chápaná jako prostředí pro učení, žáci dané třídy a vyučující, kteří v této třídě působí. (aktuální podoba klimatu, preferovaná podoba klimatu).

Praktické využití poznatků

- úspěšná práce psychologa v prostředí konkrétní školy, předpokládá nejméně tři relativně samostatné činnosti:
 - ▣ získat dostatečné **teoretické znalosti o sociálně-psychologických jevech**, které se ve školství vyskytují
 - ▣ **umět diagnostikovat** klima školní třídy, klima školy, příp. klima učitelského sboru
 - ▣ umět (na základě zjištěných skutečností) **navrhnout a provést vhodnou intervenci**, která by pomohla jak žákům, tak učitelům.

Viz např. Mareš, J. sr. (2005). *Intervence ovlivňující psychosociální klima školy*. In Ježek, S. (ed.). Sociální klima školy III. Brno, MSD s.r.o.

Metody zkoumání klimatu

- **metody**
 - postoje k různým aspektům školního prostředí (autoři píší o „percepcích“)
 - současné přístupy k postojům akcentují zejména prvek hodnocení
- Pozorování
- Rozhovory (individuální, focus groups)
- Sociometrie
- Nominační techniky
- Posuzovací škály
- Dotazníky
- Neverbální techniky (žákovské fotografie školního prostředí, tematické kresby žáků atp.)

Metody

- Určené:
 - ▣ žákům, učitelům, vedení školy, rodičům..

- Formy
 - ▣ Aktuální – „jak je to teď“
 - ▣ Preferované – „jak by se mi to líbilo“

- Problémy
 - ▣ Nejsme zvyklí o prostředí uvažovat, když je „v pořádku“;
 - ▣ nutné cílené vedení k reflexi

Příklady metod – tematické kresby

Např. „Jak si ve škole pomáháme“ – v rámci projektu [CPIV](#)

Dotazníky (třída) – příklad (CES)

Škály: učitelova pomoc, orientace žáků, vztahy mezi žáky, zájem o výuku, klid a pořádek, jasnost pravidel

Dotazník CES - forma A

(Classroom Environment Scale)

© Autoři: E.J. Trickett (Yale University), R.H. Moos (Stanford University) 1973, B.J. Fraser (Western Australian Institute of Technology) 1982

© Překlad a úprava: J. Lašek (Pedagogická fakulta VŠP v HradciKrálové), J. Mareš (Lékařská fakulta UK v Hradci Králové) 1988

Jméno žáka/žákyně:

Škola:

Třída:

Obec:

Učitel/učitelka:

Dnešní datum:

Nevyplňujte, dokud nedostanete pokyn!

1. Žáci z naší třídy vkládají do školní práce poměrně dost úsilí, energie.	Ano - Ne	
2. Žáci se v naší třídě navzájem dobře znají, vědí o sobě dost věcí.	Ano - Ne	
3. Tento učitel (tato učitelka) s námi málokdy diskutuje o věcech, v nichž bychom potřebovali poradit, pomoci.	Ano - Ne	I
4. V naší třídě věnují žáci více času debatování o mimoškolních věcech, než debatám o učivu a učení.	Ano - Ne	I

Dotazníky (třída) – příklad (ICEQ)

Škály: *Personalizace, Participace, Nezávislost, Bádání, Diferenciace*

Dotazník ICEQ

(Individualized Classroom Environment Questionnaire)

© Autor: A.J. Petri, B.J. Frae 1999
© Přeloženo a upraveno: Jiří Mašá a Lenka Mašá 1995

třída

identifikace

učitel-číslo

Název učitelů

Opis učitelů, přeloženo z angličtiny / Někdy označeno jako učitel

možné odpovědi

číslo	čas	těžko	náhodou	vůbec
5	4	3	2	1

1 Učitel se v učebně učí, nikoli se v ní učí. 1 2 3 4 5

2 Když se učí, učitel učí, učitel učí, učitel učí. 1 2 3 4 5

3 Učitel učí, učitel učí, učitel učí. 1 2 3 4 5

4 Když učí učitel, učitel učí, učitel učí. 1 2 3 4 5

5 Učitel učí, učitel učí, učitel učí. 1 2 3 4 5

Literatura

- Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. Praha, Portál, 2001.
- POL, M. a kol. *Kultura školy*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 2005.
- <http://klima.pedagogika.cz/>
- http://userweb.pedf.cuni.cz/~www_kpsp/etnografie/frame.htm
- <http://evaluacninastroje.rvp.cz/>
 - ▣ (od září 2012 komplex autoevaluačních nástrojů vč. manuálů, online administrace i vyhodnocení)